NADIYA SHULGINA-ISHCHUK: BIOGRAPHY, HERITAGE

I. Gryganska

Medical centre, Cherkasy, Ukraine

N. Burmaka

"Ukraine and Ukrainians Abroad", New York, USA

I. Kalashnyk

Cherkasy Bohdan Khmelnytskyi National University, Cherkasy, Ukraine

Article info

Received 08.06.2018

Accepted 29.06.2018

"Ukraine and Ukrainians
Abroad", New York, USA

nadiyaburmaka@gmail.com

Григанська, І., Бурмака, Н.,
Калашник, І. (2018). Надія
Шульгіна-Ішук: біографія,
спадщина. *Fundamental and
applied researches in
practice of leading scientific
schools*, 27 (3), 123–130.

Gryganska, I., Burmaka, N., Kalashnyk, I. (2018). Nadiya Shulgina-Ishchuk: biography, heritage. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 27 (3), 123–130.

In remembrance of Professor of Mathematics Nadiya Shulgina-Ishchuk, a scientist, teacher, public figure, author of the first Ukrainian mathematical school textbook on the Dnieper Ukraine, correspondent member of the Ukrainian Free Academy of Sciences.

On the basis of personal meetings with N.Ya. Shulgina-Ishchuk's daughter Natalia Romanivna Ishchuk-Pazuniak in 2009 and 2010, and the working out of sources of special literature, including the little-known, the pages of the lifeway, professional, scientific and social activities of Professor of Mathematics N.Ya. Shulgina-Ishchuk – a well-known scientist, educator, public figure, author of the first Ukrainian mathematical school textbook, correspondent member of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.A., are illuminated.

Key words: Nadiya Shulgina-Ishchuk; the glorious Ukrainian dynasties; patriotism; the Society of School Education; Ukrainian mathematicians.

Надія Шульгіна-Ішук: біографія, спадщина

І. Григанська, Н. Бурмака, І. Калашник

Медичний центр, Черкаси, Україна

"Ukraine and Ukrainians Abroad", Нью-Йорк, США

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

На спомин про професора математики Надію Шульгіну-Ішук – науковця, педагога, громадської діячки, авторки першого українського математичного шкільного підручника на Наддніпрянщині, члена-кореспондента Української Вільної Академії Наук.

На основі особистих зустрічей з донькою Н.Я. Шульгіної-Ішук – Наталією Романівною Ішук-Пазуняк в 2009 і 2010 роках та опрацюванні джерел спеціальної літератури, в тому числі малопоширеної, висвітлено сторінки життєвого шляху, професійної, наукової та громадської діяльності професора математики Н.Я. Шульгіної-Ішук – відомого науковця, педагога, громадської діячки, авторки першого українського математичного шкільного підручника на Наддніпрянщині, члена-кореспондента Української Вільної Академії Наук.

Ключові слова: Надія Шульгіна-Ішук; славетні українські династії; патріотизм; Товариство шкільної освіти; українські математики.

Історична доля нації і добробут її народу в значній мірі залежать від соціальної готовності її представників захищати і примножувати загальнолюдські та національні морально-духовні цінності своєї Батьківщини. Ґрунтом для становлення свідомої особистості з активною громадською позицією, здатної до саморозвитку і самовдосконалення, готовою вивершувати державне буття, в тому числі через конкурентний вибір свого місця в житті, є засвоєння національних вартостей через родинне виховання. Прикладом такого сімейного виховання є славетна родина Шульгиних, одним із яскравих представників якої є Надія Шульгіна-Іщук (1888–1979) – український науковець, педагог, математик, громадський діяч. 21 січня 2018 року виповнилось 130 років від дня її народження.

Надія Шульгіна народилася 21 січня 1888 року в місті Києві від шлюбу Якова Миколайовича Шульгіна та Любові Миколаївни Устимович. Родина відрізнялася патріотизмом, здійснила великий внесок у політичне життя України і розвиток науки та культури. Батько Надії, Яків Миколайович Шульгин, знаний як талановитий український вчений, історик, педагог і активний громадсько-культурний діяч. Мати, Любов Миколаївна, закінчила Київські Вищі Жіночі Курси, вчителювала, стояла у витоків української народної школи, завжди була на передовій суспільної роботи, особливо із задіянням жіноцтва (Bosko, 2010).

Обоє батьків Надії Шульгіної походили із давніх козацько-старшинських родів, які подарували Україні плеяду визначних діячів. Ґенеалогічне дерево матері Надії, Любові Миколаївни Устимович-Шульгіної, піднімається з коріння нащадків гетьманів Лівобережної України Павла Полуботка і Данила Апостола (Bunchuk, Ermak, 2015). З родом Шульгиних пов'язана трьохсотлітня історія України, яка сягає до часів виникнення козацтва. У документах Запорізької Січі згадуються полковник Шульґа гетьмана Брюховецького (за 1964 рік), представник козацької старшини Яцько Шульґа (за 1699 р.), як член делегації до Петра І по вирішенню територіально-економічних відносин, є спогади про рід козака Шульги як засновників с. Шульгівка (Дніпропетровщина), та ін. (Golubev, 2013; Dobrochinska, n.d.).

Яків Шульгин

України. І все своє доросле життя підпорядковували її культурному відродженню.

То ж природно, що в їхніх сім'ях хоч і стиснено, але багато розповідали про героїку козацьких походів проти турецької навали, про віроломство російських самодержців, знищення гетьманського правління, зруйнування Запорізької Січі та закріпачення козацтва.

І Любов Миколаївна, і Яків Миколайович з малих років прониклися ідеями відтворення історичної справедливості щодо

В любові до всього українського виховували своїх дітей: Надію, Олександра, Володимира і Миколу. Незважаючи на тотальне зросійщення суспільства того часу, вдома у Шульгиних ровмовляли тільки українською. Батьки підтримували тісні (наскільки дозволяли умови царської політики тоталітарного контролю над спілкуванням українофільного спрямування інтелігенції) дружні стосунки з представниками української культурної і наукової еліти: М. Драгомановим, П. Чубинським, В.Антоновичем, М. Костомаровим, І. Карпенком-Карим, П.Саксаганським, Л. Ліницькою, братами Тобілевичами, Л.Старицькою-Черняхівською та багатьма іншими талановитими особистостями, які бачили своє покликання у культурно-просвітницькій роботі серед народу України (Doroshenko, 2007; Ems's decree).

Діти подружжя Шульгиних вирости достойними продовжувачами боротьби батьків проти практично колоніального гноблення України російським самодержавством. Надія, як найстарша серед дітей, частіше інших була свідком, помічницею і учасником зустрічей творчої інтелігенції, вечорів публічних привітань талановитих митців та домашніми гостинами, які часто влаштовували її батьки для приїжджих артистів і літераторів.

Любов до освіти та науки передалась Надії у спадок від батьків і стала лейтмотивом її життя. З дитинства дівчинка вирізнялася яскравими здібностями до математичних наук. Закінчила Київську гімназію із золотою медаллю. Тому в родині, де ніколи не жалкували ніяких грошей для найкращої освіти дітей, не заперечували проти вибору Надії здобути професійну підготовку в далекому холодному Петербурзі, на фізико-математичному факультеті Бестужівських Вищих Жіночих Курсів. Свою назву курси дістали за іменем їх засновника і першого директора професора Костянтина Бестужева-Рюміна. А численну армію випускниць – народних учительок, називали «бестужівками». Навчальний заклад приваблював не тільки університетською освітою і найбільш потужним професорсько-викладацьким штатом (там працювали Д. Менделєєв, І. Сеченов, І. Анненський, О. Бутлеров, С. Венгеров, Н. Гешнер, В. Фаусек та інші, а також відомі українські вчені й уродженці України – Дмитро Овсянико-Куликовський, Лев Щерба, Олександра Єфіменко та інші), а ще й демократичними традиціями жіночого студентства та вільнодумством (Encyclopedia of the history of Ukraine; Zhvanko, 2008).

У 1913 році, по чотирьох роках навчання на курсах, Надія Яківна склала при комісії Петербурзького університету державний іспит й одержала диплом вчительки першого ступеня. Відразу після закінчення отримала запрошення на роботу викладача в приватну петербурзьку гімназію О. Кулижської. Та початок Першої світової війни змусив її повернутися до Києва. Тут Надія Яківна працює викладачем математики в комерційній математичній школі Товариства вчителів міста Києва, директором якої був відомий художник-імпресіоніст, громадський і освітній діяч Петро Холодний (Zayarnyuk, Rasevich, n.d.).

Війна заповонила Київ не тільки пораненими з фронту, але й галичанами із Західної України. Царат, побоюючись «мазепінських» настроїв, арештовував

членів українських просвітницьких організацій і приписував негайне переселення цілими родинами всіх, хто були запідозрені у самостійницьких настроях. Примусовими біженцями стали десятки й десятки тисяч українців. Тільки через Київ їх пройшло близько 12 тисяч (Kobchenko, Pasko, 2008).

Надія Яківна разом з матір'ю, Любов'ю Миколаївною, та іншими освітянками в позашкільний час повністю віддавалася благодійницькій роботі. Вони не тільки доглядали поранених у госпіталах, організовували їм постачання харчування, медикаментів, білизни, але й, не зважаючи на діючу тотальну заборону використання української мови скрізь, окрім побутового вжитку, організовували для ушпиталених українців читання книг рідною мовою, поезій Шевченка і Франка, навчали грамоті, знайомили з історією України. Для біженців і переселенців із Західної України прямо на залізничних станціях створювали харчові пункти. А якщо тільки дізнавалися про прибуття в Київ заарештованих галичан, носили їм їжу, одяг і докладали всіх зусиль, щоб визволити їх або домогтися звільнення під заставу, для чого самі збирали кошти (Kotsur, n.d.).

Один із визволених галичан, Роман Ішук, закохується в Надію і пропонує їй поєднати долі. Їм випало пройти разом буремні роки боротьби за самостійну Україну, працю по становленню української освіти, поневіряння дорогами еміграції і невтомну діяльність гуртування української діаспори за кордоном. Ці сторони життя і діяльності подружжя потребують свого детального висвітлення і, сподіваємося, дочекаються.

Спустошення і розруха воєнного лихоліття наводнили Київ осиротілими дітьми. Для них з ініціативи письменниці Людмили Старицької-Черняхівської (доньки Михайла Старицького) і Любові Миколаївни Шульгиної відкрили два дитячих притулки (для хлопчиків і дівчаток), де Надія Михайлівна разом з іншими однодумцями опікувалася дітьми і навчала їх письменству (Encyclopedia of the history of Ukraine; Leontovich, 2018; Leontovich, 2012; Naryzhny, 2008).

Лютнева революція 1917 р. і зречення престолу імператора Миколи II відкрили мрії про самостійність України. Не втрачаючи ні дня, українська інтелігенція взялася за справу, кожен у сфері своїх повноважень і фаху. З метою створення української системи освіти вже у березні 1917 р. у Києві було засновано Товариство шкільної освіти. І вже 5-6 квітня 1917 року відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд учителів і професорів, на якому було розглянуто організаційні питання планового розвитку рідної школи й освіти в Україні і створена Рада ТШО, до якої увійшла і Надія Шульгина (Odarchenko, Leontovich, 2011).

Надія Яківна разом з іншими відомими педагогами і науковцями активно поринула у працю Ради ТШО та математичної комісії, до якої вона увійшла як фахівець з викладання математики (Odarchenko, Ischuk, 2011). Результатом їхньої науково-теоретичної діяльності стала «Програма єдиної української школи», згодом проdiscутована й затверджена на II Всеукраїнському педагогічному з'їзді в Києві. Були розроблені програми навчання для шкіл I-го і II-го ступеня, дитячого садка і перших п'яти років навчання, методичні рекомендації та плани занять для підготовки вчительських кадрів для

шкіл II-го ступеня і для сільських шкіл, для так званих трудових шкіл, які передбачали професійну освіту, для позашкільної роботи, для вищої школи тощо. Величезний особистий вклад Надії Яківни є в укладенні

і виданні словника української математичної термінології, над яким працювали до 1921 року. Її авторська праця: «Задачник до систематичного курсу арифметики. Частина перша», за сприяння Товариства шкільної освіти був виданий у двох частинах у 1917-1918 роках; у 1922 році перевиданий у Львові (Ostashko, 2013; Ponomarev, 2012).

Окрім методичної роботи, Надія Яківна виконувала і вчительські обов'язки. Разом з матір'ю, Любов'ю Шульгиною, та іншими відомими педагогами працювала у першій українській гімназії ім. Т. Шевченка в Києві, яку Товариство шкільної освіти за підтримки національно свідомої інтелігенції урочисто відкрило вже в березні 1917 року (Encyclopedia of the history of Ukraine).

У ті буремні роки інтелектуальна еліта об'єдналася задля відродження українського шкільництва. То була титанічна праця. І хоч вдалося зробити тільки перші кроки у цьому напрямку, але вони були вагомими. На жаль, з більшовицькою окупацією ці культурно-освітні досягнення були знівельовані, а Товариство Шкільної Освіти ліквідовано органами радянської влади відразу на початку 1920-х.

Завдяки польському громадянству чоловіка Надії Миколаївни, Романа Ішука, сім'я з однорічною дитиною на руках у 1923 році виїжджає спочатку на Галичину, а звідти до Праги. З ними їде матір Надії Яківни, Любов

Миколаївна. У Празі в 1926-1927 роках Надія Шульгіна-Ішук читає математику у Карловому університеті та методику викладання математики в Українському високому педагогічному інституті імені М. Драгоманова, який готував вчительські кадри для українських шкіл. В інституті Надії Яківні присвоєно наукове звання професора (Sindyukov, 2009). Та через сімейні обставини родина у 1927 році повернулася до Рівного (тоді повітовий центр Волинського воєводства).

У Рівному Надія Яківна відразу почала працювати професором математики у приватній українській гімназії, заснованій у 1923 році на кошти випускника історико-філологічного факультету Київського університету Федора Пекарського (нині «Рівненська українська гімназія») і викладала там до 1944 року. Було непросто. Надія Яківна так згадує ті часи: «...навчалися

Роман Ішук

переважно діти національно свідомих міщан Рівного, що відважились віддати своїх дітей в бідну, тоді ще безправну, але свою, рідну школу, не зважаючи на те, що в тому ж часі в Рівному була гарна, і повноправна, (в чудовому будинку) польська державна гімназія. В перші роки, під час шкільних походів, які заряджувала польська влада з нагоди державних свят, мусіли йти учні

української гімназії. Коли промаршувало кількості учнів польської гімназії, ішли парами кільканадцять учнів нашої гімназії. Це виглядало бідно. Але всі ці обставини – і боротьба за отримання державного права, і тяжкі матеріальні обставини школи, та дуже невідповідне приміщення наших учнів, а особливо їх батьків, не перелякало, не відіпхнуло, навпаки – з кожним роком учнів прибувало» (Ukraine: a forgotten story). Федір Пекарський, який у тому числі був і першим директором гімназії до 1930 року, зумів створити прогресивну систему навчання і виховання, завдяки якій гімназія стала осередком українства і просвітництва, збагативши суспільство сотнями патріотів України. Подвижницька праця вчителів і вихователів забезпечила українському шкільництву виживання в умовах Польської держави, коли урядова політика була направлена на підтримку тільки польських навчальних закладів, а українські мусили існувати на самофінансуванні і жорстко контролювалися на предмет лояльності до влади.

Надія Шульгіна-Ішук викладала математику і вела математичний гурток та математичну майстерню. Уміла інтегрувати свій предмет в інші дисципліни таким чином, щоб кожному учню було цікаво. Її вихованці писали реферати з історії математики, про зв'язок математики і музики, складали графіки погоди, розробляли діаграми життя і творчості Тараса Шевченка до свят Кобзаря. У математичній майстерні під керівництвом Надії Яківни виготовляли прості геодезичні прилади та моделі геометричних фігур і випробовували їх у дії. Вона вчила учнів розв'язувати складні задачі, а особливо

обдарованих і зацікавлених у її предметі на гуртку навчала математиці над навчальну програму. Гурток видавав математичний журнал (Ukrainians in the world, 2008).

Надія Шульгіна-Ішук з чоловіком Романом і доньками Наталією і Марією

Польська влада заборонила викладати у гімназії такі предмети, як «Історія України» і «Географія України», натомість в навчальній програмі було обов'язковим вивчення історії Польщі, а читати її дозволялося тільки польським вчителям. Тому Надія Яківна в гарну погоду виходила з гуртківцями на природу і, разом з тим, що вчила їх знімати плани місцевості, вимірювати висоту дерев і будинків, ширину річки і ярів, вона розказувала їм про Київську Русь і козацькі походи, і про землі України поза межами Польщі.

У вересні 1939 року Рівне перейшло під юрисдикцію Радянського Союзу. Гімназію реорганізували в десятирічну трудову школу і перевели в більш просторе приміщення польської школи, яку закрили. Призначили нового директора із прибулих, Григорія Бібу. Як з'ясувалося згодом, він був енкаведистом. На це вказує і Н. Шульгіна-Ішук у своїх спогадах: «...пізніше виявилось, він був енкаведистом, при тім дуже малоосвічений». Половину вчителів звільнили як неблагонадійних, на їхні місця призначили інших, які пильнували розмови й настрої серед педагогів і учнів. Від вчителів вимагали, щоб навчання проводилось у руслі комуністичної пропаганди й ідеології. Кардинальних змін зазнала навчальна програма. Почалися переслідування за релігійні погляди. Ранок у школі вже не починався з молитви, за обведених учнями олівцем у кишеньковому календаріку дати Великодніх свят або почуті на Різдво колядки слідували «виховні бесіди» й покарання, було смертельно небезпечно згадувати про річницю Крут і Базару, на релігійні свята учнів змушували виходити чистити шкільне подвір'я. Почалися арешти. За щасливим збігом обставин Н. Шульгіній-Ішук їх удалось уникнути, хоча директор-енкаведист не раз відверто говорив Надії Яківні про те, що він їй не довіряє і що на неї чекає сумне майбутнє. Йому завадила війна.

З огляду на історичні події у 1944 році родина Шульгінних потрапила до таборів біженців (Саксонія), де згодом, вимучена дорогами та еміграційними поневіряннями, померла мати Надії, Любов Миколаївна

Шульгіна. Надалі родина вирушила до Баварії (американської зони), табір Аугсбург, Там, у таборі, доля збирала чимало українців із фаховою вищою освітою.

**Ювілейна зустріч учнів і професорів Рівненської української приватної гімназії, Нью-Йорк, 1968 р.
Н.Я. Шульгіна-Іщук по центру у першому ряду**

Творчі, патріотично налаштовані, сповнені надією, що зможуть скоро повернутися у вільну незалежну

Володимир Шульгин

головою виховної секції СФУЖО. Одним із

країну, вони організували у таборі Аусбург українські школи і Український університет з вивчення точних наук. Надія Яківна викладала математику, а чоловік, Роман Августинівич, — географію України (Ukrainians in the world, 2008).

У 1949 році родина емігрувала до Сполучених Штатів Америки. Надія відразу долучилася до громадської активності, стала членом Союзу Українок Америки, а по декількох роках її обрали

Наталя Іщук-Пазуняк

першочергових завдань того часу було навчання та пропаганда української мови серед емігрантів українського походження. Тому вона й далі продовжувала просвітницьку діяльність. Мала великий вплив на всі вікові групи, а особливо на молодь. За відданість справі і високий професіоналізм Надії Яківні Шульгиній-Іщук було присвоєно звання члена-кореспондента Української Вільної Академії Наук (США). Надія Шульгіна кредом свого життя вважала звернення побратимів до власних коренів та відродження українського патріотизму на американській землі. Сподівалася на повернення в Україну та жила любов'ю до неї.

Була приязна і небайдужа до долі кожної української людини. Тому користувалася не тільки повагою у професійних колах, але й щирою любов'ю всіх, кому пощастило бути з нею знайомим. Як свідчать історичні джерела, у 1968 році українські емігранти, серед яких були і учні Рівненської української гімназії, у Нью-Йорку організували урочисте відзначення 80-річчя Надії Шульгиної-Іщук.

Вірним супутником і соратником Надії Шульгиної протягом всього подружнього життя був чоловік Роман Іщук. Помер у 1977 році в м. Філадельфія (штат Пенсильванія) (Ukrainians in the world, 2008). Їхні доньки, Наталя і Марія, достойно продовжували справу династії.

Особливо яскравою особистістю була Наталка, за чоловіком Пазуняк (Наталія Іщук-Пазуняк, 1922-2017) – український літературознавець, лінгвіст. Українська вчена-філолог, професор славістики Пенсильванського університету, активна діячка українського жіночого руху в США, держсекретар останнього уряду УНР у вигнанні (Shulgin Yakov Nikolayevich, 2013).

Аналізуючи життя Надії Шульгиної-Іщук, неможливо обійти увагою її братів Володимира та Олександра Шульгиних. Відданість Україні у цій родині успадковувалася із покоління в покоління. Олександр Шульгин був міністром іноземних справ Української

Народної Республіки, Головою Ради Народних Міністрів УНР у вигнанні, віце-президентом Міжнародної Вільної Академії Наук у Парижі, заступником керівника Наукового товариства імені Шевченка в Європі (Shulgina-Ischuk, 1965).

**Меморіальна дошка у Києві
на честь Олександра Шульгина**

Трагічно склалась доля Володимира Шульгина – у свої 23 роки він загинув у бою під Крутами (Shulgina-Ischuk,

Політичного відділу Генерального Секретарства внутрішніх справ. Він мріяв про вільну Україну без терору та війни, був готовий на звершення заради України.

9 квітня 1979-го, на 91-му році життя Надія Яківна відійшла у вічність. Провести її в останній путь прийшли численні друзі і знайомі, серед яких були і колишні учні. В прощальному слові митрополит Мстислав (Скрипник) сказав про Надію Яківну як про «нащадка родів українських патріциїв, які віками зберігали українську національну духовність».

2000). Його називали надією майбутнього української науки. З юних років Володимир проявив себе талановитим організатором: був керівником ним же створеної Української Студентської Громади у Києві. В уряді УНР працював діловим Адміністративно-

**Відкриття кабінету математики імені
Н.Я. Шульгиної-Іщук у Рівненській українській
гімназії (на церемонії були присутні племінниці
Надії Яківни, сестри Олена та Марія Леонтович)**

В постаті цієї мужньої, незламної жінки уособились патріотизм, відданість ідеям національного відродження і вірцева любов до України. Поза сумнівом, біографія і наукова спадщина Надії Яківни Шульгиної-Ішук становить великий інтерес для історії України і потребує подальшого дослідження. Вивчення біографічних фактів та генеалогії особистостей, відданих справі становлення України, важлива тим, що дає змогу побачити кризь призму історії різних родин витоки і джерела, які напували натхненням і вливали силу у тих представників нашого народу, хто від світанку життя і до його завершення присвятив себе боротьбі за щастя свого народу.

Література / References

- Bosko, V. (2010). Yuri Drobotkovsky: Ataman Andrew Chernot, the descendant of Hetman Polubotka? OUNB - Kirovograd Links: <http://library.kr.ua/elib/bosko/advokaty/drobot.html>
- Боско, В. (2010). Юрій Дроботковський: отаман Андрій Чорнота, нащадок гетьмана Полуботка? ОУНБ. - Кіровоград. Посилання: <http://library.kr.ua/elib/bosko/advokaty/drobot.html>
- Bunchuk, O., Ermak, Yu. (2015). Contribution of the members of the school education community to the development of the scientific and pedagogical thought of 1917-1920. Links: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/ntmd/konferentsiy/3-mizhnarodna-internet-konferentsiia-2015/sektsiia-4/3592-vnesok-chleniv-tovarystva-shkilnoyi-osvity-u-rozvytok-naukovo-pedahohichnoyi-dumky-1917-1920-r>
- Бунчук, О., Єрмак, Ю. (2015). Внесок членів товариства шкільної освіти у розвиток науково-педагогічної думки 1917-1920 рр. Посилання: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/ntmd/konferentsiy/3-mizhnarodna-internet-konferentsiia-2015/sektsiia-4/3592-vnesok-chleniv-tovarystva-shkilnoyi-osvity-u-rozvytok-naukovo-pedahohichnoyi-dumky-1917-1920-r>
- Golubev, V. (2013). Rivne Ukrainian Gymnasium - 90 years of 2013. Links: <http://ogo.ua/articles/view/2013-09-09/42795.html>
- Голубев, В. (2013). Рівненський український гімназії - 90 років 2013. Посилання: <http://ogo.ua/articles/view/2013-09-09/42795.html>
- Dobrochinska, V. (N.D.). Memoirs of Nadiya Shulgina-Ishchuk as a source for the study of cultural and educational processes in Ukraine in the first third of the twentieth century. Electronic library of legal literature. Links: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/57943/%C2>
- Доброчинська, В. (Б.Д.). Спогади Надії Шульгиної-Ішук як джерело до вивчення культурно-освітніх процесів в Україні першої третини ХХ століття. Електронна бібліотека юридичної літератури. Посилання: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/57943/%C2>
- Doroshenko, D.I. (2007). My memories of the recent past (1914 - 1920). Kiev: Tempora.
- Дорошенко, Д. І. (2007). Мої спомини про недавнє минуле (1914 - 1920 роки). Київ: Темпора.
- Ems's decree. Link: <https://xn----7sbnbacaxoeehudakjsh3b6fj4f.xn--j1amh/history/emskij-ukaz.html>
- Емський указ. Посилання: <https://xn----7sbnbacaxoeehudakjsh3b6fj4f.xn--j1amh/history/emskij-ukaz.html>
- Encyclopedia of the history of Ukraine. Shulgin Yakov Nikolayevich. [Electronic resource] URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>
- Енциклопедія історії України. Шульгин Яків Миколайович. [Електронний ресурс] URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>
- Zhvanko, L. (2008). The Liberation of the First World War: historiography of the problem or the problem of historiography? Historiographic studies in Ukraine, 18, 380-392.
- Жванко, Л. (2008). Біженство Першої світової війни: історіографія проблеми чи проблеми історіографії? Історіографічні дослідження в Україні, 18, 380-392.
- Zayarnyuk, A., Rasevich, V. Galician Greek-Catholic clergy in the First World War: political, cultural and social aspects. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Zaiarniuk_Andrii/Halytske_hreko-katolytske_dukhovenstvo_u_Pershii_Svitovii_viini_politychni_kulturni_sotsiialni_asp.pdf
- Заярнюк, А., Расевич, В. Галицьке греко-католицьке духовенство у першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Zaiarniuk_Andrii/Halytske_hreko-katolytske_dukhovenstvo_u_Pershii_Svitovii_viini_politychni_kulturni_sotsiialni_asp.pdf
- Kobchenko, K., Pasko, I. (2008). Ukrainian women at the St. Petersburg (Bestuzhev) higher women's courses (to the 130th anniversary of the founding of the first women's university in Russia). Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. (12/2008). URL: <http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-12/Kobchenko.pdf>
- Кобченко, К., Паско, І. (2008). Українки на Санкт-Петербурзьких (Бестужевських) вищих жіночих курсах (до 130-річчя заснування першого жіночого університету в Росії). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. (12/2008). URL: <http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-12/Kobchenko.pdf>
- Kotsur, A.P. (n.d.). Starytskaya-Chernyakhivska Lyudmila (1868 - 1941). URL: <http://1576.ua/people/3662>
- Коцур, А.П. Старицька-Черняхівська Людмила (1868 - 1941). URL: <http://1576.ua/people/3662>
- Leontovich, O. (2018). As demanded by honor 2018. URL: <http://slovoprosivity.org/2018/01/22/yak-toho-vymahala-chest/>
- Леонтович, О. (2018). Як того вимагала честь 2018. URL: <http://slovoprosivity.org/2018/01/22/yak-toho-vymahala-chest/>
- Leontovich, O.V. (2012). Shulginy: parents, children, grandchildren. Ternopil: Educational book - Bogdan.
- Леонтович, О.В. (2012). Шульгини: батьки, діти, онуки. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан.
- Naryzhny, S. (2008). Ukrainian emigration: cultural work of Ukrainian emigration between two world wars (edited by O. Kupchinsky). NTSh in Lviv. - 2nd form. -Lviv; Kent; Darling Ch. 1.- S. 319.
- Наріжний, С. (2008). Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами (відп. ред. О. Купчинський). НТШ у Львові. - 2-ге вид. -Львів; Кент; Острог. Ч. 1.- С. 319.
- Odarchenko, P.V., Leontovich, O.V. (2011). Ishchuk-Pazuniak Natalia Romanivna - Encyclopedia of Contemporary Ukraine. 2011. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12939
- Одарченко, П. В., Леонтович, О. В. (2011). Ішук-Пазуняк Наталія Романівна - Енциклопедія Сучасної України. 2011. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12939
- Odarchenko, P.V., Ischuk (2011). Novel. Encyclopedia of modern Ukraine. 2011. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12934
- Одарченко, П. В., Ішук (2011). Роман. Енциклопедія сучасної України. 2011. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12934
- Ostashko, T.S. (2013). Society of School Education. URL: http://www.history.org.ua/?Termin=Tovarystvo_shkilnoi

- Осташко, Т.С. (2013). Товариство шкільної освіти. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Tovarystvo_shkilnoi
- Ponomarev, V. (2012). Valuev circular in 1863. <http://bandera.lviv.ua/valujevsjkyj-cyrkuljar-1863-roku/>
- Пономарьов, В. (2012). Валуєвський циркуляр 1863 року. <http://bandera.lviv.ua/valujevsjkyj-cyrkuljar-1863-roku/>
- Sindyukov, I. (2009). Tragedy of ascetic. Crossway of L. Staritskaya-Chernyakhivska. Day 207, 2.
- Сюндюков, І. (2009). Трагедія подвижниць. Хресний шлях Л. Старицької-Черняхівської. День, 207, 2.
- Ukraine: a forgotten story. Kruty - Young Blood: movie // YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=S7eQjbGyWvY&fs=1&hl=en_US Україна: забута історія. Крути – Молода Кров: фільм // YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=S7eQjbGyWvY&fs=1&hl=uk_UA
- Ukrainians in the world (2008). Jacob Shulgin of the XIX century. Ukraine Historical Sciences. - URL: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/395d0ce575001892/>
- Українці в світі (2008). Яків Шульгін XIX ст. Україна Історичні науки. - URL: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/395d0ce575001892/>
- Cold Petr Ivanovich, Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Holodny_Petro_Ivanovich
- Холодний Петро Іванович, Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Холодний_Петро_Іванович
- Shulgin Yakov Nikolayevich (2013). Encyclopedia of Ukrainian History: T. 10: T. I / Red. V.A. Smoly (head) and other National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of History of Ukraine. - K. : "Scientific thought", 2013. - 688 p. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Shulhin_Y
- Шульгин Яків Миколайович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: «Наукова думка», 2013. – 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Shulhin_Y
- Shulgina-Ischuk, N. (1965). Memoirs about the Ukrainian gymnasium in Rovno, Volyn. (To the pages of the history of Ukrainian schooling) / Materials from the funds of the school museum of the Rivne Ukrainian Gymnasium. - Philadelphia, 1965. - Typewriting. - S. 2.
- Шульгина-Іщук, Н. (1965). Спогад про українську гімназію в Рівному на Волині. (До сторінок історії українського шкільництва) / Матеріали з фондів шкільного музею Рівненської української гімназії. – Філадельфія, 1965. – Машинопис. – С. 2.
- Shulgina-Ischuk, N. (2000). To the pages of the history of Ukrainian schooling. In the book 125 years of Kyiv's Ukrainian academic tradition. 1861-1986. New York, 1993. Reprint: Chronicle, 72, 485-493.
- Шульгина-Іщук, Н. (2000). До сторінок історії українського шкільництва. В кн. 125 років київської української академічної традиції. 1861-1986. Нью-Йорк, 1993. Перевидання: Хроніка, 72, 485-493.